

Stát a společnost pohledem Emila Lederera

MAGDALENA JÁCHYMOVÁ KRÁLOVCOVÁ¹

State and Society as Viewed by Emil Lederer

Abstract: The purpose of this article is to introduce Czech readers to the two most important sociological writings of Emil Lederer. Lederer's contributions, especially in the field of political sociology, are particularly impressive. After being almost completely forgotten, the works of this social scientist are finally being rediscovered. I will first give a short introduction to Lederer's life, then present two of his texts: *On the Sociology of World War* (1915) and *The State of the Masses* (1939). Both of these texts contain a surprisingly unbiased and unique analysis of the situation leading up to both World War I and World War II.

Keywords: Lederer, Arendt, World War I, state of the masses, fascism, economy

Dílo plzeňského rodáka Emila Lederera (1882–1939) je v dnešní době stále aktuální a znovu objeovované. Svědčí o tom nejen několik článků v předních sociologických časopisech, ale především fakt, že po několika desetiletích konečně vycházejí první překlady jeho poslední, anglicky psané knihy *Masový stát* [Lederer 1940]² – v roce 1995 vyšla v němčině [Lederer 1995] a opakovaně v letech 2004 a 2006 v italštině.³ V roce 2006 byl potom rovněž zveřejněn anglický překlad jeho kratší studie „K sociologii světové války“ z roku 1915, ve které se věnoval sociologii právě probíhajícího světového konfliktu.⁴ V předmluvě k tomuto překladu německý sociolog Hans Joas označuje Lederera za jednoho z mála představitelů tehdejších sociálních věd, který byl schopen analyzovat válečnou sociální realitu a nepropůjčit přitom své vědecké jméno propagandě a vytváření nepřátelských stereotypů [Joas 2006: 241]. Joas také dodává, že by si tento Ledererův text plně zasloužil stát se jedním z klasických textů sociologie války. Není tomu tak především kvůli tomu, že po Ledererově smrti upadlo celé jeho dílo v zapomnění, a navíc většina jeho textů nikdy nevyšla v anglickém překladu. Cílem této práce je proto přiblížit Ledererovo vnímání války a jeho vývoj v čase. Budeme se zabývat jeho dvěma stěžejními texty s touto tematikou: již zmiňovaným článkem „K sociologii světové války“ (1915) a poté *Masovým státem* z roku 1940. Nejprve však několik základních biografických údajů o Ledererovi samotném.

Emil Lederer se narodil roku 1882 v Plzni v rodině židovského obchodníka. Po maturitě studoval práva a ekonomii na vídeňské univerzitě. K jeho spolužákům patřili

1 Mgr. Magdalena Jáchymová Královcová, Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, 116 42 Praha 1. E-mail: magdalena.kralovcova@centrum.cz

2 Emil Lederer psal především německy, angličtinu začal používat až ve třicátých letech, kdy musel emigrovat do Spojených států. Zde působil mj. jako první děkan Graduate Faculty New School for Social Research v New Yorku.

3 Lederer, Emil. [2004; 2006]. *Lo Stato delle masse. La minaccia della società senza classi*. Milano: Bruno Mondadori.

4 Původní verze Zur soziologie des Weltrieges. In. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 39 (1915), Heft 1, s. 357–384. Text byl přetištěn ve sborníku *Kapitalismus, Klassenstruktur und Probleme der Demokratie in Deutschland 1910–1940*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1979, s. 119–144.

Joseph Alois Schumpeter, Rudolf Hilferding či Otto Bauer. Po studiích nějaký čas pracoval u obchodních soudů, později u Dolnorakouského živnostenského spolku a přitom začal publikovat první odborné články. Oženil se s Emmy Seidlerovou, dcerou maďarského továrníka, a díky sňatku paradoxně pronikl do skupiny budapeštských levicových intelektuálů, kde se seznámil s Karlem Mannheimem a Georgem Lukácsem.

Roku 1910 byl jmenován redakčním tajemníkem odborného časopisu *Archiv pro sociální vědu a sociální politiku* (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik), který vydávali profesori heidelberské univerzity Max Weber, Werner Sombart a Edgar Jaffé. V Heidelbergu Lederer také započal svoji pedagogickou dráhu. Po 1. světové válce zasedal jako odborník v německé i rakouské socializační komisi, jejichž úkolem bylo připravit znárodnění průmyslu. Roku 1922 byl konečně jmenován řádným profesorem a zároveň také přijal nabídku k hostování na císařské univerzitě v Tokiu, kde pobýval mezi lety 1923–1925. Zkušenosti z této vzdálené a kulturně zcela odlišné země spolu se svou ženou Emy popsal v knize *Japonsko – Evropa: Proměny Dálného východu*.⁵

Po návratu do Německa se kvůli hospodářské krizi Ledererův badatelský zájem zcela přesouvá na pole ekonomie. K hlavním tématům jeho analýz patřila zejména nezaměstnanost, jež podle něj ohrožovala udržení demokracie a další existenci Výmarské republiky. V této souvislosti se opět silně projevilo jeho životní přesvědčení, že vědci by se měli politicky a společensky angažovat. Celou řadou veřejných přednášek a populárních článků se proto snažil přesvědčit odborníky i vládu o tom, že je třeba změnit směr hospodářské politiky. Roku 1933 musel opustit Německo a emigroval do Spojených států, kde se stal prvním děkanem Univerzity v exilu při New School of Social Research. Lederer zemřel náhle ještě před vypuknutím 2. světové války v květnu roku 1939.

Za svého poměrně krátkého života Lederer napsal množství odborných studií a publikoval několik knih. Jako vysokoškolský pedagog působil na třech kontinentech a k jeho studentům patřili Jacob Marschak, Cora Berlinerová, Hans Speier či Robert A. Musgrave. Pozoruhodná je šíře jeho vědeckého záběru. Ve svých raných člancích se zabývá bytovou problematikou a spekulacemi s pozemky, dále se věnuje kritice díla Karla Marxe a analýze hospodářských organizací. V doktorské práci se zaměřuje na důchodové pojištění soukromých zaměstnanců, habilitační práce se týká otázek moderní zaměstnanosti a první jeho významná kniha nese název *Soukromí zaměstnanci v moderním hospodářském vývoji*.⁶ Ve dvacátých letech se Emil Lederer zcela přeorientoval na oblast ekonomie a publikoval podrobné ekonomické analýzy německé hospodářské krize. V nucené americké emigraci se potom vrací k sociologii a předmětem jeho posledního díla *Masový stát*, které vyšlo až rok po jeho smrti (1940), jsou masy a totalitarismus.

K sociologii světové války

Hned na úvod svého článku „K sociologii světové války“ (1915) Lederer vysvětluje, že cílem jeho práce v žádném případě není hledat bezprostřední příčiny války. Vedlo by to to-

5 Lederer, Emil – Lederer-Seidler, Emy. *Japan-Europa: Wandlungen im Fernen Osten*. Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Druckerei, 1928. V roce 1938 vyšel také rozšířený anglický překlad *Japan in Transition*. New Haven: Yale University Press.

6 Lederer, Emil. [1912]. *Die Privatengestellten in der modernen Wirtschaftsentwicklung*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

tiž nutně k diskusi o vinících a vytratil by se potřebný nadhled [Lederer 200: 243]. Raději se tedy zamýšlí nad jejími hlubšími důvody, a to ve třech částech práce: Válečné technologie, organizace armády a sociální struktura, Společnost a stát a konečně Společenské a ekonomické podmínky moderní války.

Válečné technologie, organizace armády a sociální struktura

V první části práce si Lederer vypůjčuje klasickou Tönniesovu dichotomii společnosti (Gesellschaft) a pospolitosti (Gemeinschaft), na které ukazuje, že v okamžiku všeobecné mobilizace se ze států – ať už jde o Německo, Francii či Rakousko-Uhersko, Rusko, a dokonce i Velkou Británii – majících doposud formu společnosti, stávají pospolitosti, neboť veškeré normální veřejné dění je pozastaveno a vše se soustředí na jediný společný cíl [Lederer 2006: 244]. Individuální zájmy přestávají hrát roli a jednotlivec se stává pouze součástí celku. Jedná se o jakousi vynucenou totalitu, která existuje nezávisle na jednotlivci a které nikdo nesmí stát v cestě. Vojenský aparát (military complex) dokáže jednotlivce přesvědčit, že jsou v ohrožení života, a ti napnou všechny své síly k obraně státu. Veškeré sociální skupiny jsou začleněny do jednotné armády, což však není ze strany jednotlivce vnímáno jako donucení, ale jako řízení osudu [tamtéž: 245].

V další části práce se Lederer věnuje válečné technologii. Každé významné období v historii vojenství se podle něj dá charakterizovat určitým způsobem válčení, který byl podmíněn převažujícími společenskými vztahy. Tentokrát ani vojenští experti nedokázali odhadnout charakter nové války, nikdo netušil, že zákopy budou hrát ještě tak významnou roli. Byl přeceněn útok a podceněna taktická hodnota druhých a třetích formačních linií. Oproti všem předchozím válkám nebyly v této válce první bitvy klíčové pro další vývoj. Palebná síla moderních zbraní způsobila, že obrana je zároveň útokem a útok obranou. Válčící strany se stávají rukojmími válečné technologie, díky které dochází k obklíčení a následným útokům tak pomalu, že se mezitím fronta posune dál. Do bojů je zapojeno dosud nevidané množství lidí i strojů a bitvy už neprobíhají na rozlehlých prostranstvích [tamtéž: 246].

Další novinkou této války je podle Lederera lepší úroveň armádní organizace. Vojenské oddíly jsou součástí organizované masy a rostoucí technologická úroveň umožňuje nasadit do boje veškeré dostupné vojáky. Jediným reálným impulsem k uzavření míru se v této situaci stává okamžik, kdy je vyčerpán lidský potenciál. Moderní způsob válčení má tedy formu anihilace a exterminace. Navzdory staletému vývoji vojenství a válečnictví se dnešní válka blíží k totální válce světové, kterou ukončí pouze naprosté vyčerpání veškerých zdrojů u jedné z válčících stran. Diplomatické metody mají jen omezenou účinnost. Všeobecná branná povinnost dělá z války válku národů (wars of peoples, Volkskriegen) v tom nejstarším a nejděsivějším smyslu slova. Válečná mašinerie způsobila historickou masovou homogenizaci lidí, kteří původně byli příslušníky různých společenských vrstev [tamtéž: 247].

Cílem každého vojenského aparátu je vždy porážka nepřítele. A k tomu je nutným předpokladem disponovat relativně lepšími zbraněmi, což vede k soutěži ve zbrojení. Zároveň každý technologický pokrok vyžaduje další muže – jednak k útoku, jednak k obraně proti rovněž lépe vyzbrojenému nepříteli. Lidské i technické destruktivní prostředky tedy z důvodu vojenské nutnosti neustále expandují. Svou roli však hraje rovněž všeobecný technický pokrok, a to zejména v dopravě. První světová válka

je válkou železnice – bez ní by nebyly možné masové přesuny mužů, munice, ani zásob.

Ze sociologického hlediska je podle Lederera nejdůležitější konstatování, že všechny dnešní armády si jsou navzájem velmi podobné, ať už jde o strukturu, strategii či destrukční kapacitu. Platí to i navzdory velkým kulturním, společenským a ideologickým rozdílům mezi válčícími státy. Armáda se tedy vyvíjí nezávisle na kulturním pokroku. Vzhledem k institutu všeobecné branné povinnosti pak dochází k tomu, že obyvatelstvo ve všech zemích sleduje válečné dění se stejně velkým zájmem [*tamtéž*: 249].

Společnost a stát

Moderní stát se podle Lederera od absolutistického liší především tím, že lidé mají povědomí o svém občanství, a vědí, že jsou nositeli práv, která jim stát udělil a která jsou nenapadnutelná. Válka však ukázala, že stát má duální povahu [*tamtéž*: 250].⁷ Na jedné straně jsou jeho vnitřní vztahy podmíněné třídní strukturou, domácí politika závisí na socioekonomických okolnostech, které se liší podle úrovně civilizačního vývoje v různých historicko-politických kontextech od Východu na Západ. Na druhé straně je však moderní stát ve svých vnějších vztazích středobodem moci a suverénním centrem násilí s neomezenou vládou nad celým územím i nad celou populací [*tamtéž*: 251].

Cíl buržoazních revolucí byl jasný, měly uvolnit tržní síly, a tak sebrat státu nadvládu nad hospodářstvím. Buržoazní obraz člověka se liší od toho absolutistického. Jedinec má svou ekonomickou existenci (jako podnikatel nebo pracující), která určuje jeho společenské postavení. Jedinec je však také občanem a jako občan státu je rovněž nositelem práv. Absolutistický stát však vlastně úplně nemizí, jen se proměňuje. Stává se z něj jiný typ státu, který by sice měl být nositelem svobodné vůle občanů, avšak má dosti protikladnou povahu. Jeho vnitřní vztahy sice zcela závisí na socioekonomických mocenských vztazích, jeho vnější vztahy jsou však čím dál méně závislé na realitě, mají svou vlastní intenzitu a řídí se svými vlastními cíli [*tamtéž*: 252]. Svou roli tu sehrála povinná vojenská služba, která se objevila až s Francouzskou revolucí a postupně se stala klíčovou pro zahraniční politiku všech evropských států. O neomezené státní moci se podle Lederera dá mluvit teprve od zavedení všeobecné branné povinnosti. Moderní stát získal nad obyvatelstvem nesrovnatelně větší vládu než absolutní monarcha. Navíc i přes vnitřní politické a ekonomické rozdíly mezi jednotlivými evropskými zeměmi, je totální existence státu v jeho vnějších vztazích v podstatě všude stejná – v demokratické Francii, autokratickém Rusku nebo parlamentním Německu či Rakousku-Uhersku. Vojenský aparát a armáda se stávají nástrojem a podstatou státní moci. S rostoucí státní mocí roste důležitost armády a s narůstající armádou roste státní moc [*tamtéž*: 253].

Duální charakter státu je ještě zřetelnější v případech jednání jeho orgánů. Když vypukne válka, žádný parlament na světě nedokáže ovlivnit vnější politiku, namísto toho se stává čistě orgánem a nástrojem státu v jeho přímé vnější akci. Navenek se všemocný stát jeví jako celospolečenská univerzální organizace zahrnující veškerou populaci a celé teritorium, armáda představuje univerzální společenský rámec, který potírá všech-

7 Daniel R. Huebner ve svém článku [*Huebner 2008: 70*] upozorňuje, že Ledererův poznatek o duální povaze státu byl považován politologem Ernstem Fraenkelem za vůbec první odhalení existence normativního a prerogativního státu. Fraenkel potom tento poznatek rozvinul ve svém díle *Duální stát* [*Fraenkel 1941*].

ny možnosti konfliktu mezi státem a společností. Navenek získává stát druhou existenci, zcela nezávislou na domácím dění, které je pozastaveno a zredukováno na minimum. Ve válce potom existuje už jenom stát a všechno podléhá válečnému stavu [tamtéž: 254].

Společenské a hospodářské podmínky moderní války

Lederer argumentuje, že industrializace nevytvořila moderní stát, ani ji nelze označit za příčinu jeho vzniku. Byla však předpokladem, který umožnil zavést všeobecnou brannou povinnost. Díky industrializaci totiž vzrostl počet obyvatel i produktivita, z čehož vyplývá, že výroba základních životních potřeb najednou zaměstnávala pouze malé množství celkové pracovní síly, v případě mobilizace ji dokázaly zajistit osoby nevhodné k boji – tedy ženy, děti a staří lidé. Všeobecná branná povinnost má sice na hospodářství zásadní dopad: odvody rovnoměrně postihují všechna ekonomická odvětví a dochází k velkému množství bankrotů a ztrátám na soukromém kapitálu, avšak pro moderní industrializovaný stát to je mnohem snesitelnější než pro státy agrárního typu. Čím je ekonomika rozvinutější a bohatší, tím se lépe dokáže vyrovnat s válečnými útrapami [tamtéž: 257].

K zavedení všeobecné branné povinnosti podstatně přispěl právě vyspělý kapitalismus, neboť má jedinečnou kapacitu zásobovat moderní armádu veškerým nezbytným zbožím i během války. Vyspělý industriální kapitalismus se dokáže do určité míry vyrovnat také s naprostou mezinárodní izolací. Vzájemná podobnost mezi organizací armády a průmyslu je potom příčinou velmi snadného zapojení dělníků do armády. Zatímco dříve byl ideálním vojákem zemědělec, neboť armáda sestávala z hladovějících pěšáků trpících zimou a jezdeckta, dnešní voják odpovídá spíše profilu průmyslového dělníka, ať už kvalifikovaného či nikoli. Řízený výcvik je stejně důležitý pro život v armádě i v průmyslu. Pro kapitalismus jako nejuniverzálnější proud naší doby se utváření ozbrojených sil stalo jednou z jeho vývojových fází [tamtéž: 258].

Lederer uvádí, že dokud státu nehrozí ekonomická stagnace, vůbec nezáleží na rozložení třídních mocenských vztahů, neboť ty nijak neovlivní chování státu navenek. Ačkoli kapitalismus představuje neustálou konfrontaci mezi prací a kapitálem, jsou všechny společenské třídy přesvědčeny, že stát je tomuto konfliktu nadřazen, což je považováno za nedílnou součást společenského vývoje. Armáda jako orgán vnější státní moci je potom společností chápána jako projev vůle lidu. Společnost zvyklá na to, že stát se svým jednáním zastává jednou té a jednou oné společenské třídy, si najednou připadá prostřednictvím armády sjednocená. Takové vědomí společného konání lze označit za ideologii. V kapitalistické společnosti taková ideologie může existovat pouze jako idea jednoty v boji proti společnému nepříteli, a proto stát sám sebe vždy pasuje do role napadeného, což je jediná cesta jak tuto jednotu udržet [tamtéž: 259].

Stát také řídí domácí intelektuální scénu. Odhlédneme-li od oficiální propagandy, ve všech státech došlo k ovlivnění veřejného mínění ve prospěch války. V tomto smyslu se moderní stát opravdu stal „kulturním státem“, neboť k tomuto cíli využil veškeré intelektuální a kulturní síly. Jeho neuvěřitelná sugestivní moc umožnila nenápadně směřovat kulturní život určitým směrem, aniž by si to lidé uvědomovali. Stát má rovněž moc přizpůsobit občanské právo svým potřebám a tuto skutečnost jednoduše definovat jako „právní stát“. Pro moderní stát v podstatě neexistuje ústava, protože všechno, co z ní zbylo, pozbývá během války platnost [tamtéž: 260]. Dalším znakem manipulativní síly

státu během války je podle Lederera zbabělost inteligence a postupné vymizení smyslu pro realitu. Všechny německé i zahraniční intelektuální a kulturní proudy byly připraveny sloužit válce jako ideologie a každý ji nakonec dokázal nějak využít ve svůj prospěch. Všemi je najednou válka považována za prostředek završení, a dokonce i v církevních kruzích ji jen velmi málo hlasů dokázalo odsoudit jako nekřesťanskou.

Lederer se rovněž zabývá otázkou národa a nacionalismu. Prohlašuje, že už nepotřebujeme Otto Bauera, aby nám vysvětlil vztah mezi nacionalismem a ekonomickými zájmy, který je nyní již zcela hmatatelný. Národ, jenž byl původně pouze intelektuální představou, se nejprve stal obecnou kapitalistickou ideologií, ale dnes z něho zbyla především ideologie státní. Protože však k tomuto vývoji došlo ve všech státech zároveň, ztratil nacionalismus veškerý zřetelný obsah.⁸

Lederer rozhodně nesouhlasí s pohledem historického materialismu, který tuto válku považuje za válku imperialistickou. Ať už totiž její ekonomické důsledky budou jakékoliv, dojde k nim nezávisle na konkrétní třídění stratifikaci a nezávisle na ekonomických zájmech. Ekonomiky jednotlivých válčících kapitalistických států se války neúčastní jako aktivní síly, naopak válka se prosazuje na jejich úkor a ony jí musí sloužit. Lederer vysvětluje, že vztah mezi kapitalismem a mezinárodní politikou se změnil. Za kapitalistické se daly označit války koloniální, jejichž cílem bylo získat nová odbytiště. Oproti tomu dnešní ekonomiky jsou založené na průmyslu a finančním kapitálu a realizují svůj růst především čistě ekonomickými prostředky (volná hospodářská soutěž a vytváření národních kartelů). Ekonomické zájmy samozřejmě podmiňují politickou expanzi, ale byla by chyba opominout domácí trh, který hraje v ekonomikách všech evropských industrializovaných států stále zásadní roli. Podle Lederera by se kapitalismus mohl vyvíjet následujícími způsoby: buď dojde po vyčerpání evropských surovin k přesunu výroby do určitých států, které získají monopolní postavení (Lederer zmiňuje Spojené státy americké a Čínu), nebo je také možné, že rozpory mezi kapitalistickými třídami vyvolají politický konflikt, pokud se ovšem výroba nevyvine tak, že by došlo k vytvoření opravdové globální ekonomiky, jež by potom svět byla schopná ochránit před válkou. V současné válce však nejde o zdroje přírodních surovin, ani o akumulaci kapitálu. Čína jako budoucí nejdůležitější trh není do války nijak zapojena a Rusko, Japonsko a Velká Británie, tedy státy, které by podle očekávání měly o přístup na čínský trh soupeřit, tentokrát vystupují jako spojenci.

Ve svém shrnutí Lederer zdůrazňuje, že válka je hospodářky podmíněna, ne však zapříčiněna. Válka vyplývá z povahy moderního státu. Moderní abstraktní státní moc vybavená vojenským aparátem je vždy připravena válčit. Válku považuje za něco stejně abstraktního jako svou vlastní existenci. Válka dnes nepotřebuje obsah nebo cíl, dokonce ani příčinu, stačí pouhá příležitost. Jediným konkrétním elementem války je dnes úroveň vojenské organizace, která je zcela nezávislá na společenských, ekonomických či kulturních podmínkách. Abstraktní státní moc je nejvyspělejší formou organizované moci a ta nyní dosáhla jedinečného postavení ve světových dějinách [*tamtéž*: 266]. Lederer dále

8 Lederer opírá své tvrzení citacemi z díla německého historika Friedricha Meineckeho *Die deutsche Erhebung von 1914* (1915). Meinecke se ztotožňoval s ideou státu jako státu národního, avšak připouštěl, že dnešní nacionalismy už nejsou specifickým projevem jednotlivých národů, ale namísto toho degenerují do uniformních politických proudů, následkem čehož jsou národní ideje v různých státech zcela stejné a všude jsou prosazovány podobně bezduchými prostředky.

prohlašuje, že státu se podařilo naplnit mysl budoucích vojáků rozličnými subjektivními ideami, které se v okamžiku, kdy válka propukla, staly bojovnými ideologiemi. Za ideologie považuje rovněž všechny tehdejší názory o podstatě války.

Východisko Lederer nespatřuje v socialistickém systému, který by byl více orientován na kolektivní zájmy. Určitou utopickou alternativu vidí v pojetí, jež by dbalo na větší ekonomickou spravedlnost, avšak by nevedlo nutně k většímu bohatství či k většímu množství zdrojů. Takový přístup by ale vyžadoval naprostou změnu postoje k ekonomice. Druhou a poslední alternativou by nakonec podle Lederera mohla být určitá aliance všech států světa, která by zabránila šíření válečných tendencí.

Masový stát

Knihu *Masový stát* Lederer píše krátce před svou smrtí na jaře 1939, tedy pár měsíců před propuknutím 2. světové války.⁹ Jedná se o dílo mnohem podrobnější a rozsáhlejší než první studovaný text. Lederer se snaží analyzovat společenské okolnosti vedoucí k dalšímu světovému konfliktu a na příkladech dění v Německu a Itálii rovněž detailně popisuje zrod fašismu,¹⁰ jehož hlavním cílem je podle něho přeměna společnosti v masu.¹¹ Dále se zabývá mechanismy fungování masového státu a také jeho trváním. Předmluvu ke knize napsal Ledererův žák a kolega Hans Speier, který vysvětluje, že oproti názorům, jež tehdy převládaly ve Spojených státech i v Evropě, považoval Lederer 2. světovou válku za nevyhnutelnou, a to již od roku 1933, kdy se v Německu dostal k moci Adolf Hitler. Pozdější světové dění mu dalo za pravdu. Lederer byl přesvědčen, že předmětem budoucího konfliktu nebude obyčejný boj o moc a území. Nadcházející zápas bude bojem za společnost a soukromí [*Lederer 1940: 9*].

Okolnosti vzniku masového státu

Podle Lederera je fašismus zcela novým fenoménem, který si na počátku století nikdo nedokázal představit. Představy o budoucnosti z období před 1. světovou válkou předvídaly určitou společenskou revoluci, a to buď jako důsledek industrializace výroby a polarizace společnosti, nebo naopak jako projev stabilizace kapitalismu a nastolení rovnováhy sociálních skupin, mezi kterými měla sehrát rozhodující roli střední třída. Socialismus se stal v demokratických společnostech postupem času nevyhnutelným, avšak skutečný revoluční záměr měl jen v podání úzkého okruhu sovětských bolševiků. Teoretické předpovědi se tedy nenaplnily a s výjimkou Ruska k žádné revoluci nedošlo, neboť byly podceněny kohezní síly společnosti [*tamtéž: 50*].

9 Hans Speier v Předmluvě k *Masovému státu* uvádí, že hlavním impulsem k jeho napsání bylo pro Lederera obsazení Československa, z čehož plyne, že rukopis Lederer dokončil za osm týdnů (umírá 29. května 1939).

10 Pojem fašismus Emil Lederer ve své knize užívá jako souhrnný název pro italské fašistické hnutí a německý nacionální socialismus.

11 Podle Lederera je masa synonymem davu a představuje seskupení velkého množství lidí, kteří většínou nemají přesně definovaný způsob, jak dosáhnout svého cíle (pokud vůbec nějaký jasný cíl mají), jednají spontánně a nerozvázně – masa zboří věznic, zabije panovníka, požaduje rozpuštění parlamentu (...). A přitom netuší, jaké budou další kroky [*Lederer 1940: 42*]. Lederer se odvolává na pojetí masy u Gustava Le Bona a Ortegy y Gasseta, avšak na rozdíl od jejich aristokratického chápání masy, kdy největší riziko spočívá v tom, že by masa mohla vytlačit elitu, upozorňuje zejména na fakt, že elita by naopak mohla zneužít masu ve svůj prospěch. Spolu s Karlem Mannheimem je Lederer řazen k demokratickému až levicově-liberálnímu pojetí masy.

Lederer společenskou krizi 30. let neinterpretuje jako projev třídního boje, ale jako destrukci společnosti ve velkém a její postupnou přeměnu v masu [*tamtéž*: 50]. Proces industrializace ke zrodu masy podle Lederera přispěl pouze nezaměstnaností. Ztráta zaměstnání se stala reálným nebezpečím a připravila úrodnou půdu pro budoucí fašistickou ideologii. Ta však dokázala využít zejména dalších dobových okolností, jejichž potenciální hrozbu si nikdo závčas neuvědomil. Lederer sem řadí novou střední třídu, nové ideologie a objektivní vědu, dále zpochybnění autorit způsobené 1. světovou válkou, nevyřešené hospodářské problémy, ústup demokracie z politiky a v neposlední řadě strach z bolševismu.

Nová střední třída velmi rychle vytvořila zcela novou společenskou vrstvu.¹² Bílé límečky představovaly rozbušku, o to nebezpečnější, že nikdo nevěděl, jak s ní správně zacházet [*tamtéž*: 53]. Příslušníci nové střední třídy nechtěli být v žádném případě spojování s proletariátem, ale nepatřili ani ke klasické střední třídě, chyběla jim jistota a pevná pozice v ekonomickém systému, a připadali si proto nezařazení a nespokojení. Nezaměstnanost pro ně byla větší hrozbou než pro dělníky, protože by znamenala znatelný pokles na společenském žebříčku. Svůj pocit společenské podřízenosti i plané naděje na vyšší a lépe placené místo si kompenzovali nacionalismem.

Objektivní vědu a nové ideologie hodnotí Lederer velmi kriticky. Vědci se podle něho postupně vzdali jakéhokoliv hodnocení a zaujímání stanovisek. Předkládali fakta, ale nedělali žádné závěry a zcela se stáhli z politického života. Zašli dokonce tak daleko, že odmítali bránit své vlastní hodnoty a zachovávali vznešeně a nezaujatě „objektivitu“ i tehdy, když byly u paty jejich věží ze slonoviny zakládány požáry [*tamtéž*: 55]. Zapomněli, že pro hodnotné produktivní a dynamické myšlení je zapotřebí osobní svoboda a že musí být připraveni hájit ty hodnoty, o které se věda opírá – svobodu myšlení, projevu a argumentů, respektování pravdy atd. Vědci vlastně naprosto selhali, protože si vůbec nevšimli toho, co se kolem nich děje, a dokonce ještě mlčky přihlíželi svému vlastnímu ponížení a zničení. Až nyní víme, že objektivita ve vědě neznamená formální korektnost, ale odhodlání nezávisle a logicky myslet [*tamtéž*: 56]. Zde je na místě připomenout, že již roku 1920 vedl Emil Lederer na podobné téma spor s Maxem Weberem. Ten jakožto zastánce sociologie jako nehodnotící a neangažované vědy, která se nemá podílet na formulaci společenských cílů, kritizoval Lederera za jeho politickou angažovanost – Lederer byl aktivním členem Německé sociálně-demokratické strany a jako odborník rovněž zasedal v poválečných socializačních komisích.¹³ Lederer naopak považoval politickou angažovanost takřka za povinnost vědců vůči společnosti, která je podrobena trvalé dynamické změně, a tím stále znovu ohrožuje individuální svobody. Vědci by se

12 V Německu například zaměstnanci (tzv. bílé límečky) v soukromém i státním sektoru představovali 40 % všech pracujících [*tamtéž* : 52].

13 O tomto sporu svědčí dopis, jenž je tématem článku Bruce B. Frye [*Frye 1967: 123*]. Dopis napsal Max Weber v dubnu roku 1920, tedy několik měsíců před svou smrtí, předsedovi Německé demokratické strany Carlu Petersenovi a vysvětluje v něm svoji rezignaci na funkci ve výboru této strany. Důvodem Weberovy rezignace bylo, že nechtěl stranu zastupovat v socializační komisi, která se po Kappově puči v březnu 1920 začala opět scházet. Max Weber ve svém dopise označil socializaci jako takovou za nesmysl a dále v dopise uvádí, že akademici, na rozdíl od politiků, nemusejí dělat žádné kompromisy ani zastírat absurdity. Přístup akademiků, kteří tak přesto činí, označuje za neprofesionální. Jako příklad neprofesionality uvádí právě Emila Lederera a Theodora Vogelsteina, kteří v německé socializační komisi zasedali. Pokud by on sám měl v komisi zasedat, chápal by to jako zločin vůči svému povolání.

měli být především za svobodu, neboť právě ta vědu vůbec umožňuje. Proto patřil k okřídleným větám jeho seminářů Kantův imperativ „sapere aude“ [Krohn 1995: 19].

Třetí okolností je zpochybnění autorit, způsobené 1. světovou válkou, která otřásla vírou v dosavadní a tradiční autority. Lederer to označuje za první velkou psychologickou krizi, při které lidé přišli na to, že král je králem jen po dobu, co lidé věří, že je král [tamtéž: 59]. Válka byla důkazem toho, že nejzákladnější psychické postoje lze změnit jen prostřednictvím hrůzu nahánějících zážitků, jinak tradicemi, zavedenými vzorci chování a zděděnými způsoby myšlení nepronikne žádný politický argument. Světový konflikt dále ukázal, že pokud se složitost moderního života vymkne kontrole a odhodlané politické skupiny si dají za cíl získání moci, bude v demokracii vládnoucí autorita neustále vystavena nebezpečným útokům [tamtéž: 59].

Další okolnost Lederer vidí v nevyřešených ekonomických problémech poválečného kapitalismu. Obyčejný člověk kapitalismu nerozuměl a po válce se to ještě zhoršilo – produktivita práce rostla ruku v ruce s nezaměstnaností, čím více bylo na trhu zboží, tím méně si ho mohl člověk koupit, a když měl konečně díky inflaci více peněz, než mohl utratit, byla to předzvěst katastrofy. Na vyřešení hospodářské krize existovaly různé teorie, ale žádná nepřinesla viditelné výsledky. Krize se dotýkala všech a lidé potřebovali této záhadě rychle porozumět. Nadešel tedy vhodný okamžik pro stranu s charismatickým vůdcem, která nabízela jednoduché univerzální řešení. Lederer říká, že v demokracii jsou lidé netrpěliví, požadují nějaký zásah, a protože se stát nedokázal s tak složitými problémy vypořádat, lidé začali věřit na zázraky [Lederer 1940: 61].

Ústup demokracie z politického života Lederer vysvětluje jako proces, kdy se z demokracie stává doktrína, jež nerozlišuje mezi svobodou občana a politického zločince. Demokracie se tak nadále opírala o ideály 18. století, věřila, že občan je racionálně uvažující tvor s jasným úsudkem, který je benevolentní, tolerantní a touží po společném dobru. A dokonce snad ještě platila hypotéza, že naplňování egoistických cílů povede k naprosté harmonii individuálních i společných zájmů. Demokracie tak byla interpretována jako „klid za každou cenu“ [tamtéž: 62], což vedlo k jejímu postupnému ústupu z politiky. Demokratická vláda klidně nechala pochodovat v ulicích uniformované fašistické oddíly a plnit stránky novin lživou propagandou. Demokraté zkrátka podlehlí ideálům 18. století a zcela zapomněli na díla Le Bona, Nietzscheho a dalších, ve kterých se dalo najít vše potřebné. Demokracii nechyběli zastánci, ale organizace, vedení a odhodlání bránit se útokem [tamtéž: 63].

A konečně Německo také strašil přízrak bolševismu. Komunismus zde sice měl oproti ostatním státům jen velmi malou podporu, většina dělníků totiž zůstala v kritických letech věrná sociální demokracii, avšak bolševická revoluce v Rusku obyvatelstvo poznamenala více než válka a inflace. Z války a inflace se lze vzpamatovat, ale bolševismus pro Němce znamená definitivní konec, úplnou destrukci [tamtéž: 64]. Všichni, kdo měli sebemenší majetek, si připadali ohrožení a přiklonili se k fašismu, protože ten se jevil jako jediný spolehlivý odpůrce komunismu. Lederer dokonce připouští, že právě strach z komunismu největší měrou přispěl k vzestupu a vítězství fašismu v Německu [tamtéž: 65].

Mechanismy masového státu a jeho trvání

Masový stát je státem, který spočívá na masách. Masa je podle Lederera velké množství lidí, kteří si připadají jako celek a mohou tak také jednat. Jediní v mase pocházejí z různých

ných sociálních skupin, ale neuvědomují si to, přestali samostatně přemýšlet. Masa je beztvář – neexistuje v ní žádná sociální struktura, a totální – právo na existenci vedle ní nemají žádné jiné sociální skupiny či jedinci. Masa je vždy založená na emocích, a nikdy na rozumu – právě na rozdíl od sociálních skupin [tamtéž: 31].

Důležitá je pro masu postava vůdce, neboť masy samy o sobě nemohou vytvořit žádný stát. Vůdcovou nutnou výbavou je charisma, jak je chápe Max Weber. Masa k vůdci získá naprostou důvěru a je přesvědčena, že i případná jeho pochybení povedou k úspěchu. Vůdce masu vytváří a řídí, je pro ni zosobněním určité magické moci [tamtéž: 40]. Vyzývání vůdce má podobu zaníceného boje proti všem ostatním myšlenkám a ideálům, jedná se vlastně o propagandu [tamtéž: 41]. Vůdce má podle Lederera tři hlavní funkce: vnucuje masám své ideje, drží masy při životě a řídí jejich činy a konečně dbá na to, aby se někde neobjevil náznak nezávislého myšlení a jednání, které by mohlo vyústit ve vzpouru [tamtéž: 89]. Aby však mohl masami spolehlivě manipulovat, neobejde se bez strany, která zajišťuje vztah mezi masami a vůdcem. Také strana má tři hlavní funkce: umožňuje kariéru aktivním a energickým lidem, kteří si chtějí vysloužit vavříny; je institucí, ve které jsou zastoupeny legitimní i nelegitimní zájmy; v neposlední řadě může téměř okamžitě zmobilizovat masy, a to vzhledem ke svému flexibilnímu složení, které se v závislosti na čistkách a přijímání nových členů neustále proměňuje [tamtéž: 91]. Masy existovaly i dříve, avšak jen krátkodobě. Moderním vůdcům se podařilo masy institucionalizovat. Vytvořili z nich politický a sociální parní válec, který likviduje všechny ostatní sociální skupiny [tamtéž: 45].

K případnému zániku masového státu by podle Lederera teoreticky mohlo přispět několik činitelů: intelektuálové, podzemní hnutí, hospodářské zájmy, byrokracie, armáda, strana a imperialismus. Jejich reálnou úlohu však Lederer vidí velmi skepticky a podle něj se intelektuálové předem vzdali. Vzhledem k tomu, že stát má naprostou kontrolu nad veřejným míněním i vzdělávacím systémem, tak se pravděpodobně žádní odvážlivci nenajdou ani mezi mladými lidmi. Podzemní hnutí jsou zcela bezvýznamná a ekonomické zájmy jsou bezzubé, neboť kapitalismus jako takový byl zničen a veškeré hospodářské dění ovládl masový stát. Kdysi nezávislá administrativa díky novým zákonům o propouštění z rasových a politických důvodů jen slepě vykonává rozkazy, armáda se tiše vzdala a přeměnila se v ozbrojenou složku strany. Straně, která je v podstatě jen jakýmsi institucionalizovaným masovým hnutím a která jedná zcela podle záměrů vládnoucí oligarchie a především vůdce, se zatím daří prostřednictvím teroru neustále kontrolovat samu sebe, regulovat svoji byrokracii a udržovat masy v bdělém stavu. Lederer připouští, že časem stranická byrokracie a organizace poněkud zdegeneruje, dokud ale nebude umožněno šíření jiných názorů a myšlenek, nehrozí masovému státu žádné nebezpečí. Masový stát nemá v dějinách obdoby, společnost nikdy nebyla tak dokonale zničena a je jen velmi těžké odhadnout, jak dlouho se může tato mašinérie udržet při životě, když v podstatě nemá žádné vnitřní nepřátele [tamtéž: 193].

Masový stát bude chtít rozšířit svoji moc i za hranice Německa. Tento proces, pro který Lederer používá termínu imperialismus, byl zahájen připojením Československa. Masový stát postupně obsadí další území, ve kterých pravděpodobně prostřednictvím loutkové vlády nastolí centralizovanou diktaturu, což povede k destrukci společnosti i v těchto nových koloniích [tamtéž: 194]. Nová střední třída konečně najde svoji funkci, bude organizovat, komandovat a terorizovat jiné národy. Z masového státu založeného

na emocích se tak stane masový stát založený na imperialismu, přičemž zde budou převládat vojenské zájmy [tamtéž: 195]. Podle Lederera by imperialistický masový stát mohly ohrozit dva problémy: při úplné mobilizaci nebude mít dostatek výrobních sil pro udržení domácí produkce na úrovni dostačující pro armádu i obyvatelstvo, nebo mu nebudou stačit přírodní zdroje. Avšak právě postupným připojováním dalších protektorátních území lze oba tyto problémy snadno vyřešit. Pokud by nastala válka, může dokonce Německo dovážet suroviny i dělníky ze svých „evropských kolonií“ [tamtéž: 200]. A co bude následovat? Lederer se domnívá, že masy zřejmě postupně ztratí na významu a NSDAP přestane být institucionalizovaným masovým hnutím a bude jen jakousi abstraktní mocí [tamtéž: 201]. Masový stát tedy může existovat dlouho, sám od sebe se jen tak nezhroutí. Je proto nutné proti němu aktivně bojovat, protože pokud se začne bojovat příliš pozdě a masovému státu se podaří zvítězit, bude muset lidstvo čelit nové epoše otroctví [tamtéž: 201].

Prezentovaná kniha se po svém vydání v roce 1940 ve Spojených státech amerických setkala s převážně kladnými ohlasy. Jediná ryze negativní recenze byla publikována v roce 1940 v časopise *The Atlantic*. Masový stát recenzent periodika označil za dílo „nějakého uprchlého německého profesora, nic, co bychom nevěděli již předtím“ s odkazem na dílo Thomase Jeffersona, který již na konci 18. století učinil stejná pozorování u indiánů [cit. podle Krohn 1995: 39]. Rozsáhlé kritiky vyšly také v několika odborných časopisech. Ta první se objevila již v prosinci 1940 v *American Political Science Review*. Její autor Sigmund Neumann v ní Lederera chválí za to, že se mu podařilo sociologicky proniknout do tajů moderní diktatury a vysvětlit ji jako institucionalizaci amorfních mas. Jeho hlavní zásluhu potom vidí v tom, že jako první upozornil na fakt, že jednání mas nemusí být vždy nutně racionální. Lederer podle něj také jako průkopnický poukázal na nebezpečí, které představuje ideál beztřídní společnosti [Neumann 1940: 1223]. Ledererovu charakteristiku amorfní masy i jeho kritiku beztřídní společnosti potom Neumann do podrobností převzal do své vlastní analýzy totalitarismu v knize *Permanent Revolution*, vydané roku 1942 [Krohn 1995: 39].

V srpnu 1941 vyšla kritika Williama L. Kolba v *American Sociological Review*. Spolu s *Masovým státem* hodnotí Kolb ještě další tři knihy s podobnou tematikou, již zmiňovaný *The Dual State* od Ernsta Fraenkela, *The German Army* Herberta Rosinského a knihu Hanse Kohna *Not by Arms Alone*. Kolb uznává, že Ledererův *Masový stát* je jednou z prvních sociologických teorií moderní diktatury, nesouhlasí však s jeho analýzou německého státu. Lederer se podle něj dopustil závažného omylu, protože pokud fašismus chápe jako davový jev, mělo by Německo vykazovat vlastnosti rozšířené primární skupiny, spíše než vlastnosti masového státu [Kolb 1941: 588]. Heinz Guradze v *American Journal of Sociology* v září 1941 říká, že Lederer přichází s osvětleným popisem hodnocením vzniku fašismu v Itálii a Německu i chování některých společenských tříd. Také oceňuje jeho předvídatost a jeho pojetí moderní diktatury jako nového režimu založeného na institucionalizovaných masách [Guradze 1941: 228, 230]. Podobné hodnocení nabídl i Gerhard Meyer v *Journal of Political Economy* v červnu roku 1942 [Meyer 1942: 452]. Ledererovi však vytýká nedostatek praktických důkazů, malou propracovanost některých úvah a přecenění role mas i destrukce společnosti. Lederer se podle něj příliš soustředil na masový aspekt fašismu a ostatní příčiny buď pouze zmínil, nebo se jimi vůbec nezabýval.

Jak se později ukázalo, byla to právě Ledererova analýza mas, co nejvíce ovlivnilo další americké studie moderní průmyslové společnosti. Významný americký sociolog Edward Shils dokonce označil bádání o masové společnosti, s výslovným odvoláním na Ledererovo dílo, za nejvýznamnější příspěvek německých emigrantů k americké sociologii.¹⁴ Analýza masového státu byla základem také pro práci *Konec ideologie* Daniela Bella. Claus-Dieter Krohn dokonce tvrdí, že Ledererova studie obsahuje i raný počátek teorie konfliktu, kterou v padesátých letech rozpracoval – možná ne zcela náhodou bývalý německý emigrant Lewis A. Coser [Krohn 1995: 35].

Snad nejvýrazněji však na Lederera navázala Hannah Arendtová svým dílem *Původ totalitarismu* z roku 1951. Je zajímavé, že Arendtová, která s velkou pravděpodobností mohla Emila Lederera znát ještě z Heidelbergu, kde na konci dvacátých let studovala u Karla Jasperse, v rozsáhlé bibliografii ke své knize *Původ totalitarismu* Ledererovo dílo vůbec neuvádí. Na druhou stranu, jak připomíná Daniel R. Huebner [Huebner 2008: 85], však cituje knihy, které z Lederera vycházely – zejména díla Ernsta Fraenkela a Sigmunda Neumanna.¹⁵ Huebner vysvětluje, že v diskusích o literatuře týkající se masové společnosti postupně díla Lederera a Arendtové splynula v jednu tezi a na Lederera, který však se svou analýzou přišel o jedenáct let dříve, se časem zapomnělo. Obě díla jsou si podobná především v argumentech týkajících se institucionalizace mas, ale samozřejmě v nich najdeme mnoho jedinečného – u Arendtové je to zejména její teorie antisemitismu a zařazení Leninovy teze o imperialismu, u Lederera zase analytické pojednání o sociálních skupinách a masách a jeho sociálně-psychologický přístup.

Závěrem

Obě Ledererovy práce se týkají světových válečných konfliktů minulého století. Obě byly napsány v době, kdy války právě začínaly a zatím nikdo nevěděl, jak skončí. V obou dvou hraje hlavní roli stát – v roce 1915 ten moderní demokratický, mající ovšem duální povahu, a o čtyřiařet let později již stát masový či totalitní založený na zničení demokratické společnosti a její přeměně v institucionalizovanou masu. V obou textech se také Ledererovi podařilo s potřebným nadhledem analyzovat aktuální situaci i vcelku trefně předpovědět další možný vývoj. Do svých úvah zahrnul množství společenských i ekonomických faktorů, jejichž vzájemné vztahy se snažil přehledně a objektivně popsat.

Zásadně se však proměnil Ledererův pohled na válku jako takovou. V roce 1915 je předmětem jeho sociologického zkoumání právě probíhající válečný konflikt. Hledaje jeho hlubší příčiny, Lederer dochází k závěru, že válka je latentně přítomná v povaze moderního demokratického státu a k jejímu propuknutí stačí pouhá příležitost. Moderní abstraktní státní moc vybavená vojenským aparátem je vždy připravena válčit. Moderní státy totiž mají duální povahu – jsou sice demokratické, ale pouze ve své vnitřní organizaci a pouze za určitých podmínek. Navenek vystupují zcela suverénně a nezávisle na vnitřním dění, což je nejlépe vidět během válečného konfliktu, kdy se vnitřní třídní struktura zredukuje na minimum a vše, včetně činnosti dosud demokratických státních orgánů, se zcela podřídí válečným cílům mocného vojenského aparátu, kterým je stát zcela ovládan.

14 Shils, Edward. *The Calling of Sociology and Other Essays on the Pursuit of Learning*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1980, s. 124 citován dle [Krohn 1995: 38].

15 Hannah Arendtová (1906–1975) přišla do New Yorku až v roce 1941; v posledních letech života rovněž vyučovala na New School for Social Research.

V roce 1939 potom Lederer válku považuje za jediný možný způsob, jak porazit masový stát, který je nyní v popředí jeho vědeckého zájmu. Válka je podle něho nutným prostředkem k záchraně demokratické společnosti. Válečný konflikt je také jediným možným vyústěním existence masového státu – ten válku totiž ve své touze po dalším území dříve či později sám vyvolá, čímž se zároveň změní jeho podstata – už nebude založen na emocích, nýbrž na imperialismu, což ještě přispěje k institucionalizaci mas. Jak vyplývá z prvního Ledererova textu, v případě války je i v demokratické společnosti třídní struktura významně omezena. Proces masifikace se bude díky válce rozšiřovat do dalších zemí a jedinou možností, jak tomu zabránit, je snažit se masový stát vojensky porazit. Lederer vysvětluje nezbytnost války a k válce svým způsobem vyzývá. Není tedy vůbec od věci, že v jedné z recenzí byla kniha *Masový stát* označena za politický pamflet [Meyer 1942: 452].

Lederer považoval válku za nevyhnutelnou od Hitlerova nástupu k moci,¹⁶ a to zřejmě i na základě svých předchozích poznatků o duální povaze demokratického státu. Ačkoliv žádná válka zatím neprobíhala, lze říci, že Německo již v té době vykazovalo určité znaky duálního státu uprostřed válečného konfliktu: státní moc například zcela ovládla intelektuální scénu, která se nijak nebránila, protože ztratila smysl pro realitu; nacionalismus se opět stal státní ideologií a demokratické instituce ztrácely na významu.

Duální povahu moderního demokratického státu tak, jak ji Lederer nastínil ve svém prvním textu, lze považovat za předzvěst státu masového. Již tady se setkáme s motivy nacionalismu, s naprostým selháním inteligence a zejména s manipulací veřejným míněním ze strany státu. Stěžejní roli v tomto procesu sehrává armáda, která díky všeobecné branné povinnosti představuje prostředek, jak veškerou populaci i život společnosti zahrnout do válečné mašinerie. Jejím prostřednictvím dochází k historicky první „masové homogenizaci lidí“, ke stavu „vynucené totality“. Navíc nelze než souhlasit s Ledererovým poznatkem, že všechny armády jsou si podobné, a to bez ohledu na kulturní, společenské či ideologické rozdíly mezi válčícími státy. Právě armádu Lederer později označí za organizaci, která má – jako přísně hierarchické seskupení speciálně vyškolených osob připravených okamžitě vykonávat rozkazy, nejbližší k moderním masám. Přesto však i složení armády vždy odráželo strukturu společnosti, která zatím zcela nezanikla. Žádnému diktátorovi s mocnou a poslušnou armádou se totiž nikdy nepodařilo docílit neomezené a trvajících nadvlády [Lederer 1940: 77]. Co se však nepodařilo diktátorům, toho může velmi snadno dosáhnout masový stát, ve kterém tuto podstatnou roli armády přebírá strana.

16 Svědčí o tom i fakt, že sám Německo opustil již v dubnu 1933. S nadšením se pustil do realizace myšlenky ředitele tehdy nevýznamné newyorské New School for Social Research Alvína Johnsona, který chtěl při své škole založit exilovou univerzitu. Lederer se snažil k odchodu do Spojených států přesvědčit své kolegy, kterým často neúspěšně nabízel profesorská místa na nově vznikající univerzitě. Na rozdíl od něho tehdy jen málokdo považoval situaci v Evropě za natolik vážnou, aby musel odejít za oceán. Jeho kolegové (např. Karl Mannheim, Jacob Marschak, Adolf Loewe a další) si většinou hledali dočasná útočiště pouze na evropských univerzitách mimo Německo. Někteří na New School přišli v pozdějších letech. Projekt exilové univerzity se vydařil; Graduate Faculty při New School for Social Research, která velmi rychle získala veškeré potřebné akreditace k vydávání magisterských i doktorských diplomů, se během třicátých a čtyřicátých let 20. století stala nejen útočištěm pro řadu evropských vědců, ale také významnou a uznávanou vědeckou institucí. Částečně je to zásluhou také Emila Lederera, který byl jejím prvním děkanem.

V obou shora rozebíraných textech se Lederer rovněž zabývá tím, jaký vliv na vznik války, respektive masového státu měly industrializace a kapitalismus. Ani jeden z těchto jevů nepovažuje za příčinu, pouze za předpoklad – nejprve k zavedení všeobecné branné povinnosti, jež byla základem moderního demokratického státu; později k rozvoji nové střední třídy a nezaměstnanosti, které pokládá za hlavní okolnosti vedoucí ke vzniku státu masového. K těm mimo jiné řadí i ty, jež vyplynuly z 1. světové války – nevyřešené ekonomické problémy, a především zpochybnění autorit, ke kterému vlivem války došlo. Až díky válečné zkušenosti si společnost uvědomila, že moderní stát je nejen silný, ale také mnohem zranitelnější: že vlastně spočívá pouze na konsensu společenských skupin a že nakonec i vazby mezi armádou a vládou lze narušit. Armáda vytvořená na základě všeobecné branné povinnosti na jedné straně sice umožnila zahrnout celou společnost do válečné mašinerie, na druhé straně se však během války ukázalo, že takto vytvořenou armádu nelze od společnosti úplně psychologicky oddělit.

Nakonec se ještě krátce vraťme k podtitulu knihy *Masový stát*, který zní *Hrozba beztřídní společnosti*. Ačkoliv byl Lederer celý život přesvědčeným zastáncem socialismu,¹⁷ vždy s ním do určité míry polemizoval. Zatímco v prvním studovaném textu kritizuje vnímání 1. světové války optikou historického materialismu, v *Masovém státu* se znovu vyrovnává s hlavními socialistickými požadavky – beztřídní společností, diktaturou proletariátu a třídním bojem. Jak je již zřejmé, za nejdůležitější považuje ustoupit od konceptu beztřídní společnosti, kterou považuje za hrozbu. Společnost podle něj musí být vždy stratifikovaná. Její produktivita i kulturní vývoj zcela závisí na nezávislém životě společenských skupin [Lederer 1940: 206]. Lederer nesouhlasí ani s diktaturou proletariátu. Bolševismus a komunismus odsuzuje a přirovnává je k fašismu a nacismu. Výsledné postavení běžného občana se podle něj v těchto režimech příliš neliší [Lederer 1940: 152]. Za nezbytný pro zachování společnosti naopak považuje třídní boj: rozpory mezi jednotlivými společenskými skupinami a třídami nutí společnost ke stále novým kompromisům a co nejjasnějšímu definování pravidel a zákonů. Tento neustálý evoluční proces je podle něj vlastně projevem svobody a demokracie. Důležitou roli v tomto procesu potom přikládá opět státu, jehož úkol je regulace vztahů mezi třídami tak, aby bylo dosaženo co největšího společenského pokroku.

17 Již během svých vysokoškolských studií se Lederer podrobně seznámil s teoriemi Karla Marxe. Od roku 1918 byl členem Německé sociálně-demokratické strany, zasedal v poválečných socializačních komisích a mezi jeho přátele a kolegy patřila celá řada levicově zaměřených intelektuálů (Karl Mannheim, Georg Lukács aj.). Na druhou stranu byl bezesporu ovlivněn i osobnostmi se zcela opačným pohledem, ať už se jedná o Maxe Webera či například Josepha A. Schumpetera. Svoji roli určitě také sehrály jeho zkušenosti z Německa z období po 1. světové válce a později ty ze Spojených států amerických 30. let. Podrobněji k tomu [Královcová 2004: 68].

Literatura:

- Arendtová, Hannah. [1996]. *Původ totalitarismu*. Praha: OIKOMENH.
- Fraenkel, Ernst. [1941]. *The Dual State: A contribution to the Theory of Dictatorship*. New York: Oxford University Press.
- Frye, Bruce B. [1967]. A Letter from Max Weber. *The Journal of Modern History* 39 (June 1967), No. 2, s. 119–125.
- Grundmann, Heinz. [1941]. Review of Lederer, Emil. *State of The Masses: The Threat of the Classless Society* (1940). *The American Journal of Sociology* 47 (September 1941), No. 2, s. 227–231.
- Huebner, Daniel, R. [2008]. Toward a Sociology of the State and War: Emil Lederer's Political Sociology. *European Journal of Sociology* 49 (April 2008), No. 1, s. 65–90.
- Joas, Hans. [2006]. Introduction to Lederer, Emil: On the sociology of World War (1915). *European Journal of Sociology* 47 (August 2006), No. 2, s. 241.
- Kocka, Jürgen. [1988]. German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg. *Journal of Contemporary History* 23 (January 1988), No. 1, s. 3–16.
- Kolb, William L. [1941]. Review of Lederer, Emil. *State of The Masses: The Threat of the Classless Society* (1940); Fraenkel, Ernst. *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship* (1941); Herbert Rosinski. *The German Army* (1940) and Hans Kohn. *Not by Arms Alone* (1940). *American Sociological Review* 6 (August 1941), No. 4, s. 587–589.
- Královcová, Magdalena. [2004]. *Emil Lederer, teoretik masového státu*. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Katedra sociologie.
- Krohn, Claus-Dieter. [1995]. *Wien – Heidelberg – Berlin – New York. Zur intellektuellen Biographie Emil Lederers*. In: Lederer, Emil. *Der Massenstaat. Gefahren der klassenlosen Gesellschaft*. Graz – Wien: Nausner und Nausner, s. 9–40.
- Le Bon, Gustav. [1994]. *Psychologie davu*. Praha: KRA.
- Lederer, Emil. [1940]. *State of the Masses. The Threat of the Classless Society*. New York: W.W. Norton and Company.
- Lederer, Emil. [1995]. *Der Massenstaat. Gefahren der Klassenlosen Gesellschaft*. Graz-Wien: Nausner und Nausner.
- Lederer, Emil. [2006]. On the Sociology of World War. *European Journal of Sociology* 47 (August 2006), No. 2, s. 241–268.
- Meyer, Gerhard. [1942]. Review of Lederer, Emil. *State of the Masses: The Threat of the Classless Society* (1940). *The Journal of Political Economy* 50 (June 1942), No. 3, s. 452–455.
- Neumann, Sigmund. [1940]. Review of Lederer, Emil. *State of The Masses: The Threat of the Classless Society* (1940). *The American Political Science Review* 34 (December 1940), No. 6, s. 1222–1223.
- Ortega y Gasset, José. [1993]. *Vzpouřa davů*. Praha: Naše vojsko.
- Speier, Hans. [1940]. Introduction to Lederer, Emil. *State of the Masses. The Threat of the Classless Society*. New York: W. W. Norton and Company.

Magdalena Jáchymová Královcová (1981) vystudovala sociologii a francouzštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a mezinárodní obchod na Vysoké škole ekonomické v Praze. V současné době pokračuje v doktorském studiu na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.